

آینه پژوهش

سال سی و ششم، شماره چهارم
مهر و آبان ۱۴۰۴
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب‌شناسی و
اطلاع‌رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۴

۲۱۴
دوماهنامه
آینه پژوهش

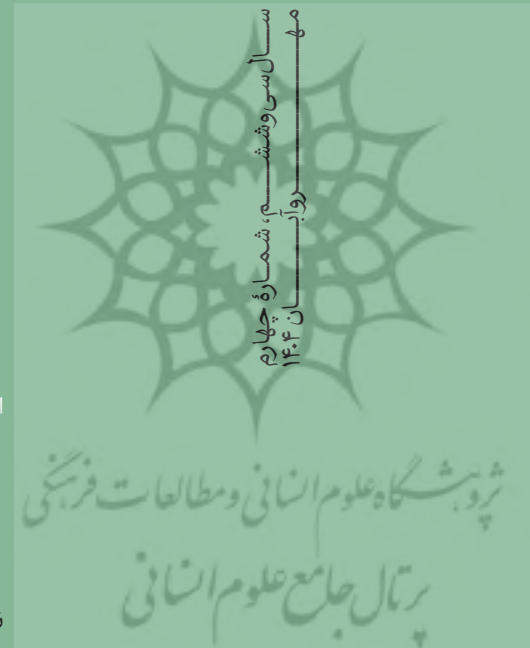
Ayeneh-ye- Pazhoohesh

Vol.36, No.4 Oct - Nov 2025

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

214

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

ابلیا گرشویج / سید احمد رضا قائم مقامی | رسول جعفریان | سید علی میرافضلی | فاطمه شاملو | مریم حسینی
لیلا عبدی خجسته / سمیع الله | عبدالجبار رفاعی / محمد سوری | مجید جلیسه | امید طبیب‌زاده
الیو برانکافورته / روزبه مصاحب | سید محمد حسین حکیم | آنتونیو پانایینو / لیلی وهرام
امیرخانی | حیدر عیوضی | زکی نجیب محمود / حمیدرضا تمدن | آریا طبیب‌زاده | رقیه فراهانی
حمید عطائی نظری | میلاد بیگدلو | علی راد | سیدرضا باقریان موحد | علی ایمانی ایمنی | جویا جهانبخش

لقبی اشکانی در سرود جان و اشاره‌ای به اصل لغت سارویه و سابقه نام تخت جمشید
نسخه خوانی (۴۲) | احمدشاد غزنوی و صدر کرمانی | محبوبیت سفرنامه‌های فرنگ ناصرالدین شاه در
هندوستان متّحده | از نگاه عربی: متفکران معاصر ایران و جهان عرب (۳)
چاپ نوشت (۲۱) | سلسله مباحث نظری در باب تاریخ ادبیات، براساس آرای رنه ویک (۳)
سخنان حکمت‌آمیز زبان فارسی در سفر به غرب | وقفنامه‌ای از آخرین روزهای زندگی شیخ بهایی
دو گزارش نجومی از کارنامه اردشیر بابکان (۳: ۴-۷؛ ۴: ۶-۷) | ماجرا کم‌کن؛ گزارش بیتی از حافظ
آینه‌های شکسته (۱۱) | داستان احیای اندیشه فلسفی در مصر | یادداشت‌های لغوی و ادبی (۶)
اشعار تازه‌یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به نشریات آن عصر | «و سخت عجب است کار گروهی از
فرزندان آدم!» | کتابی با عنوان حاصل الترجمان؟ | طومار (۱۳) | فیض گفتار نجف

کتاب‌شناسی دبیرستان البرز تهران

نکته، حاشیه، یادداشت

پیوست آینه پژوهش: ♦ قنیه‌الفتیان

♦ یادنامه استاد موسی اسوار

پرتال
دوماهنامه
آینه پژوهش

Jap.isca.ac.ir

یادداشت‌های لغوی و ادبی (۶)

«سنگ پشت کردیم ایشان را»! غلطی ترجمه‌ای در دستنویسی از ترجمه تفسیر طبری، و مثل «شدرستنا»^۱

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران | آریا طیب زاده

| ۳۱۷ - ۳۲۳ |

۳۱۷

آینه پژوهش | ۲۱۴

سال ۳۶ | شماره ۴

مهر و آبان ۱۴۰۴

چکیده: در این یادداشت به بررسی غلطی ترجمه‌ای در دستنویس ترجمه تفسیر طبری به شماره ۲۲۳۹۶ محفوظ در کتابخانه آستان قدس رضوی (حدوداً کتابت قرن هفتم ق.) پرداخته‌ام. در این نسخه، عبارت قرآنی «کشفنا عنهم» در آیه ۵۰ سوره زخرف، به صورت نادرست «سنگ پشت کردیم ایشان را» ترجمه شده است. به نظر می‌رسد که کاتب نسخه فعل «کشفنا» را از لغت فارسی «کشف» (= لاک‌پشت، سنگ پشت) مشتق دانسته و به جای صورت صحیحی چون «ببردم/برداشتیم از ایشان» که در نسخه‌های دیگر دیده می‌شود، صورت عجیب و نادرست مذکور را در ترجمه آورده است. این نمونه را می‌توان قیاس کرد با حکایات یا لطیفه‌هایی در باب خطاهای کاتبان و قاریان قرآن که به سبب نداشتن دانش کافی در زبان عربی، بر پایه شباهت لفظ یا املا برخی لغات و ترکیبات قرآنی با واژه‌های فارسی، دچار خطاهای عجیبی شده‌اند. دو نمونه بسیار مشهور این حکایات، یکی تغییر لفظ قرآنی «شغلتنا» (= ما را بازداشت) به لفظ مهممل «شدوستنا» توسط کاتب یا قاری ای است که گفته قرآن غلط ندارد، پس لفظ «شغلت» (هم‌آوای «غلط») در «شغلتنا» را «دوست» کرده و از همین حکایت، مثل «شدرستنا کردن» در معنای غلط کردن صحیحی به قصد تصحیح سائر شده است. دومی هم حکایت قاری یا کاتبی است که عبارت قرآنی «خر موسی» (= موسی ع افتاد) را به «خر عیسی» گردانده؛ زیرا فعل عربی «خر» (= افتاد) را نشناخته و آن را با نام آن چهارپا در فارسی خلط کرده و گفته پیامبری که خر داشت عیسی ع بودند موسی ع، پس لفظ آیه را نیز تغییر داده تا به خیال خود آن را درست کند. ترجمه غلط «سنگ پشت کردیم ایشان را» در دستنویس ترجمه تفسیر طبری نه تنها نمونه‌ای نویافته از پدیده «شدرستنا» در متون قرآنی است، بلکه شهادی متقن است برای وجود این نوع خطاها در دستنویس‌های قرآنی مکتوب به دست کاتبان ایرانی. به عبارت دیگر، حکایت «شدرستنا کردن» آن کاتب یا قاری گرچه ممکن است اغراق‌آمیز باشد، اما به کلی دور از حقیقت نیست و این‌گونه خطاها در متون قرآنی نوشته شده به دست کاتبان ایرانی از قدیم وجود داشته است.

کلیدواژه‌ها: ترجمه تفسیر طبری، شدرستنا، شدرستنا، غلط ترجمه‌ای، ترجمه قرآن، ترجمه، متون تفسیری فارسی.

Literary and Linguistic Notes: "We Made Them Tortoises"! A Mistranslation in a Manuscript of Targūma -yi Tafsīr-i Ṭabarī, and the Concept of Šadrustnā
Arya Tabibzadeh

Abstract: This paper deals with a mistranslation of a Quranic phrase in the manuscript no.22396 situated at the Central Library of Astan Quds Razavi (undated, c.a. 13th CE). The manuscript includes some parts of the sixth and seventh volumes of Targūma -yi Tafsīr-i Ṭabarī (a Persian translation and exegesis of the Quran, composed around the mid-9th CE). In the sixth volume, the Quranic phrase kašafnā 'an-hum (Q: 43/50) 'we eased them [of the torment]' has been rendered as sang-pušt kardēm ešān rā 'we made them tortoises' [sic!]. We argue that the scribe has incorrectly connected the Arabic root k-š-f with the Persian word kašaf 'tortoise' and thus, made such a strange translation. This mistranslation is reminiscent of some humorous anecdotes about Persian scribes or reciters of the Quran with little knowledge of Arabic who confuse the original Arabic words or phrases in the Quran with

۱. برگرفته از پروژه تصحیح مجلد ششم ترجمه تفسیر طبری، به کوشش سید محمد عمادی حائری و آریا طیب زاده زیر نظر استاد علی اشرف صادقی (مجلد ششم ترجمه تفسیر طبری، زیر چاپ).

Persian words/phrases because of their similar pronunciation or orthography, and consequently, they change those Quranic words, believing they are 'correcting' the Quranic texts. A well-known anecdote of this kind is about a scribe/reciter who changed the Quranic verbal phrase šāgalatnā '[our property and over families] kept us busy' (Q: 48/11) to the nonsense word šadorostnā, because he confused the consequence ġalat in šāgalatnā with the Arabic loanword غلط (ġalat) 'incorrect, mistake' which are homophones. Hence, he incorrectly changed the sequence ġalat to dorost 'correct', i.e. the opposite of ġalat 'incorrect, error' in Persian, arguing that the Quran contains no 'error'. Thus, the term šadorostnā kardan 'making šadorostnā' became an idiom to refer to any hypercorrection or any correction that turns something correct into something incorrect. The mistranslation in the manuscript discussed here is very early evidence of such errors by Persian scribes of the Quranic literature and indicates that the šadorostnā anecdote is not an unreal story concocted by storytellers, but it is likely an exaggerated and ridiculous representation of a common and old phenomenon.

Keywords: Tarǧuma -yi Tafsīr-i Ṭabarī, šadorostnā, mistranslation, Persian translations of the Quran, Persian exegeses, translation.

«شدرستنا کردن» مثلی است سائر در مورد کسی که به قصد تصحیح، صحیحی را غلط کند (دهخدا ۱۳۷۷، ذیل مدخل «شغل»). در باب منشأ این مثل، مشهور شده که کسی حین قرائت یا کتابت قرآن، عبارت «شَعَلْتَنَا» را در «شَعَلْتَنَا أَمْوَالَنَا وَأَهْلُونَا...»^۱ در آیه ۱۱ سوره فتح، به «شَدْرُسْتَنَا» تغییر داده، و در بیان سبب این تغییر لفظ در آیه، گفته که در قرآن «غلط» وجود ندارد و بنابراین «عَلَّت» در «شغلتنا» را «دُرُسْت» کرده است (همان). نمونه‌های دیگری نیز از بدفهمی عبارات قرآنی مشابه نمونه «شدرستنا»، در قالب لطیفه‌ها و حکایات شهرت یافته که موضوع همه آنها بدفهمی کاتبان یا قاریان قرآن از عبارات قرآنی، ناشی از دانش اندک آنان در زبان عربی و خلط لفظ یا املائی برخی لغات عربی در قرآن با لغات فارسی است. از مشهورترین این موارد، لطیفه ایست در باب کاتب یا قاری ای که در عبارت «وَحَرَ مُوسَى صَعِقًا»^۲ در آیه ۱۴۳ سوره اعراف، فعل عربی «حَرَ» (= افتاد) را نشناخته، و در اثر خلط این فعل با نام آن چارپا در فارسی، «موسی» را به «عیسی» تغییر داده و در بیان سبب این تغییر گفته که عیسی ع بود که خر داشت، نه موسی ع!

دو نمونه مذکور و نمونه‌های مشابه دیگر شاید به حکایت و داستان شبیه باشد، و ظاهراً تاکنون شاهدی از این نوع تغییر الفاظ قرآن در مصاحف یا دیگر متون قرآنی مکتوب به دست کاتبان فارسی‌زبان نشان نداده‌اند. اما در این یادداشت، نمونه‌ای مشابه و به همان اندازه شگفت از دستنویسی از مجلد ششم ترجمه تفسیر طبری ارائه می‌کنیم که در آن، ذیل آیه ۵۰ سوره زخرف، برای ترجمه عبارت «کشفنا عنهم»، صورت غلط «سنگ پشت کردیم ایشان را» آمده است. پیش از ارائه این شاهد و توضیح آن، به معرفی دستنویس مذکور می‌پردازیم:

دستنویس شماره ۲۲۳۹۶ کتابخانه آستان قدس رضوی (ترجمه تفسیر طبری بی‌تا.ب؛ از این پس با علامت اختصاری Q) نسخه‌ای است حدوداً کتابت قرن هفتم ق.، در بردارنده بخشی از مجلد ششم و مجلد هفتم^۳ ترجمه تفسیر طبری، به خط نسخ در ۱۶۴ برگ^۴. این نسخه در کنار دو نسخه دیگر یعنی نسخه مشهور کاخ گلستان به شماره ۱۲۲۵۷ (ترجمه تفسیر طبری بی‌تا.ج؛ از این پس، با علامت اختصاری G)^۵، و نسخه شماره ۸۷ کتابخانه ایاصوفیه (ترجمه تفسیر طبری بی‌تا.د؛ از این پس، با

۱. «ما را اموال و خانواده‌هایمان [از شرکت در جنگ] بازداشت.

۲. «و موسی (ع) بی‌هوش افتاد»

۳. از آیه ۴۵ سوره زمر، تا قسمت آغازین تفسیر سوره علق.

۴. این نسخه در تصحیح حبیب یغمایی از ترجمه تفسیر طبری (۱۳۳۹-۱۳۴۴) استفاده نشده است.

۵. همان نسخه‌ای است که یغمایی آن را به عنوان نسخه اساس در چاپ خود از متن ترجمه تفسیر طبری (۱۳۳۹-۱۳۴۴) استفاده کرده و در اصل، اوراق پراکنده‌ای در بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی بوده که بعداً به کتابخانه سلطنتی (کاخ

علامت اختصاری S) ^۱، مهم‌ترین دستنویس‌های دربردارنده مجلد ششم و هفتم هستند ^۲. در این میان، قرابت بسیار زیادی با نسخه S دارد، اما در ترجمه آیات و مخصوصاً در تفسیر آیات، گاه حاوی ضبط‌هایی بسیار اصیل‌تر از S و G است ^۳. با این همه، متن این دستنویس از تأثیر مآخذ دیگر و تصحیف و تصرف کاتب (یا کاتبان نسخه/نسخ اصل) برکنار نمانده است. مثلاً در برگ ۵۱ و ۶۴ پ این نسخه (به ترتیب، در تفسیر سوره احقاف و تفسیر سوره فتح)، مطالبی الحاقی از تاج التراجم شهفور اسفرائینی (قرن ۵ ق.) با ذکر مآخذ، نقل شده است. از دیگر اجزاء نااصیل متن این دستنویس نیز همان ترجمه غلط «شدرستنا» واری است که ما در یادداشت حاضر به بحث از آن پرداخته‌ایم.

«سنگ پشت کردیم ایشان را»؟!

آیه ۵۰ سوره زخرف (فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ ^۴) در Q بدین شکل ترجمه شده است (ترجمه تفسیر طبری بی تا. ب، ۳۵ پ):

«جون سنگ پشت ^۵ کردیم ایشانرا عذاب جون ایشان عهد خود شکستند»

گلستان) منتقل شده است. این نسخه دربردارنده کل مجلدات متن جز جلد چهارم است که مفقود شده (ر. ک صادقی ۱۳۸۶؛ برای بررسی و نقد تصحیح یغمایی و نیز ویژگی‌های گویشی این دستنویس و تعلق آن به مناطق جنوبی یا مرکزی ایران و احتمالاً یزد - که مولد کاتب آن بوده - ر. ک صادقی ۱۳۸۵؛ ۱۳۸۶؛ حاجی سید آقایی ۱۳۸۸).

۱. نسخه‌ای است شامل کل متن قرآن در یک مجلد که در تصحیح یغمایی (ترجمه تفسیر طبری ۱۳۳۹-۱۳۴۴) نیز مورد استفاده قرار گرفته است. در این نسخه تنوع خط دیده می‌شود و احتمالاً به دست چند نفر کتابت شده است. تاریخ کتابت آن را می‌توان حدوداً قرن نهم ق. تخمین زد؛ جهت اطلاعات بیشتر ر. ک صادقی ۱۳۸۶؛ مجلد پنجم ترجمه تفسیر طبری زیر چاپ، مقدمه.

۲. البته دستنویس کهن‌تری نیز حدوداً متعلق به قرن ۶ ق.، با ضبط‌هایی بسیار اصیل و خوب، در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۹۶۱۲ وجود دارد (ترجمه تفسیر طبری بی تا. الف). این نسخه به‌رغم کیفیت خوب آن، فقط شامل ابتدای سوره مریم تا پایان تفسیر سوره سبأ است، یعنی فقط بخش کوچکی از ابتدای مجلد ششم را دربردارد (از آیه ۲۱ سوره سبأ تا اواخر تفسیر سوره سبأ، طبق چاپ یغمایی ← ترجمه تفسیر طبری ۱۳۳۹-۱۳۴۴، ۱۴۵۹/۶-۱۴۸۶). در تصحیح یغمایی، از این نسخه استفاده نشده است.

۳. به‌عنوان یک نمونه، چنانکه نگارنده (طیب زاده ۱۴۰۴) پیشتر اشاره کرده، این نسخه نسبت به نسخه‌های G و S، ضبط اصیل «مرگت» (به جای ضبط متأخرتر «مسجد») را بیشتر حفظ کرده است؛ در مجلد ششم، این واژه در ترجمه و تفسیر آیات، مجموعاً هشت بار ذکر شده است. در هفت موضع از این مواضع، ضبط Q «مرگت» بوده (ر. ک ترجمه تفسیر طبری بی تا. ب، ۴۹ پ (۲ بار)، ۵۶، ۵۷ پ (۲ بار)، ۶۰ و ۶۰ پ)، و تنها در یک موضع «مسجد» آمده است (همان، ۶۴ پ). در نسخه G، پنج موضع از هشت موضع مذکور در افتادگی‌های نسخه قرار می‌گیرد (یعنی بخشی از تفسیر سوره محمد ص تا پایان مجلد ششم یعنی پایان تفسیر سوره فتح)، اما ضبط G در هر سه موضع دیگر، «مسجد» است (ترجمه تفسیر طبری بی تا. ج، ص ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۷۲). متن S در یک موضع (همو بی تا. د، ۵۵۳) تفاوتی با Q دارد، و در آن، اصلاً لغت مورد نظر ما ذکر نشده است. از میان هفت موضع ذکر لغت در متن S، تنها در یک موضع ضبط اصیل «مرگت» حفظ شده (همان، ۵۵۲)، و در شش موضع دیگر، «مسجد» دیده می‌شود (همان، ۵۴۷ پ، ۵۴۸، ۵۵۳، ۵۵۵، ۵۵۵ پ، ۵۵۸).

۴. = پس چون عذاب را تا مدتی [که همه ناگزیر بدان می‌رسیدند] از ایشان برداشتیم، آنان پیمان خود شکستند.

۵. در «سنگ پشت» بدون نقطه نوشته شده است. چ هم با املا ناقص (defective spelling) به صورت جیم نوشته شده (جون = چون). در این نسخه روشی برای تمایز کاف تازی (ک) از کاف فارسی (گ) وجود ندارد و بنابراین، «سنگ» به صورت «سنگ» نوشته شده است.

درواقع، شاهد فوق‌نه‌تنها نمونه‌ای نویافته‌ای از پدیده «شدرستنا» است، بلکه نشان می‌دهد خطاهای این‌چنینی در مکتوبات قرآنی نوشته‌شده به دست کاتبان ایرانی، از قدیم رخ می‌داده است. گرچه حکایت‌های «شدرستنا» و «خر عیسی» ممکن است خالی از اغراق نباشد، اما عبارت «سنگ پشت کردیم ایشان را» در دستنویس آستان قدس، نشان می‌دهد که این نوع خطاها نه مربوط به دوران متأخر است و نه قصه‌هایی ساخته ذهن لطیفه‌گویان و حکایت‌پردازان.

منابع

- ترجمه تفسیر طبری (۱۳۳۹-۱۳۴۴). به تصحیح و اهتمام حبیب یغمایی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- همان (بی تا. الف). (نسخه خطی شماره ۹۶۱۲). تهران: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- همان (بی تا. ب). (نسخه خطی شماره ۲۲۳۹۶). مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
- همان (بی تا. ج). (نسخه خطی شماره ۱۲۲۵۶). تهران: کاخ گلستان.
- همان (بی تا. د). (نسخه خطی شماره ۸۷). استانبول: کتابخانه ایاصوفیه.
- همان (زیر چاپ). مجلد پنجم ترجمه تفسیر طبری، به کوشش سید محمد عمادی حائری، زیر نظر علی اشرف صادقی، تهران: بنیاد موقوفات افشار.
- همان (زیر چاپ). مجلد ششم ترجمه تفسیر طبری، به کوشش سید محمد عمادی حائری و آریا طبیب زاده، زیر نظر علی اشرف صادقی، تهران: بنیاد موقوفات افشار.
- حاجی سید آقایی، اکرم السادات (۱۳۸۸). «لزوم تصحیح مجدد ترجمه تفسیر طبری». معارف، ۶۸، ص ۱۰۹-۱۳۸.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغت نامه دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صادقی (۱۳۸۶). «ترجمه تفسیر طبری». دانشنامه زبان و ادب فارسی، به سرپرستی اسماعیل سعادت، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، جلد دوم، ص ۸-۱۴.
- همو (۱۳۸۸). «نکاتی در باب ترجمه تفسیر طبری مصحح مرحوم یغمایی». ارج نامه حبیب یغمایی، به کوشش سید علی آل داود، تهران: میراث مکتوب، ص ۱-۲۰.
- طبیب زاده، آریا (۱۴۰۴). «یادداشت‌های لغوی و ادبی (۴): درباره ریشه واژه مسلمان». آینه پژوهش، ۲۱۱، ص ۲۸۵-۲۹۴.
- Bundabišn: Zoroastrische Kosmogonie und Kosmologie* (2005). Ed. F. Pakzad, Tehran: Centre for the Great Islamic Encyclopedia.
- McKenzie. (1986). *A concise Pahlavi Dictionary*, London: Oxford University Press.